

CÎTEVA PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA SCEPTRELE ÎN FORMĂ DE CAPETE DE CAL DIN R.P.R. ȘI DIN U.R.S.S.

Publicarea de către arheologul sovietic A. A. Iessen a unui sceptru de piatră în formă de cap de animal, descoperit la nord de Caucaz, în apropiere de riul Terek și de Marea Caspică¹, a prilejuit recent unui arheolog român reluarea problemei sceptrelor de piatră în formă de capete de animal descoperite pe teritoriul patriei noastre². Firește, semnalarea descoperirii din Caucaz este bine venită, deoarece această descoperire are darul să confirme unele concluzii anterior formulate. Socotim totuși necesar să facem două obiecțiuni acestei semnalări: una dintre aceste obiecțiuni se referă la felul în care arheologul român prezintă istoricul problemei, iar cealaltă privește situarea acestor descoperiri într-un anumit complex cultural.

1. Cu prilejul unei comunicări ținute în ziua de 19.II.1951 la fosta secție de istorie veche a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. — comunicare intitulată « Depozitul de obiecte de podoabă de la Hăbășești și problema legăturilor dintre triburile culturii Cucuteni și triburile stepelor pontice », — semnatarul acestor pagini a readus în discuție publică sceptrele de piatră mai sus amintite, bine înțeles cu excepția exemplarului din Caucaz, care la data aceea nu era încă publicat și deci nu putea fi cunoscut în țara noastră. Deoarece această comunicare avea ca punct de plecare unele obiecte descoperite în așezarea de la Hăbășești, ea a fost ulterior înglobată în monografia noastră « Hăbășești », fiind împărțită în două: prima parte a fost încorporată la cap. VII (« Diferite obiecte: a) Depozitul de obiecte de podoabă »³), iar partea a doua — în care fuseseră luate în discuție sceptrele de piatră în formă de capete de cal și fuseseră formulate concluziile ce mi se părea că se impuneau — a fost inserată în cap. IX, « Incebere »⁴. Faptele

¹ A. A. Iessen, K voprosu o drevnih sviaziah severnovo Kavkaza s Zapadom [Cu privire la problema vechilor relații ale Caucazului de nord cu Apusul], în « Kratkie soobščeniia » [« Scurte comunicări »], XLVI, 1952, p. 48—59.

² D. Berciu, Asupra problemei așa-numitelor sceptre de piatră din R.P.R., în « Studii și cercetări de istorie veche », V (1954), nr. 3—4, p. 539—546. Dealtfel chiar în același număr al aceiași reviste, același autor mai discută o dată aceeași problemă, în chip rezumativ (ibidem, p. 349—350).

³ Vladimir Dumitrescu și colaboratori, Hăbășești, monografie arheologică, București, 1954, p. 435—456.

⁴ Ibidem, p. 541—544.

acestea n-au fost însă menționate *in nici un fel* de D. Berciu, ceea ce ne-a impus reluarea problemei.

Pe de altă parte, această omisiune nu este exclusiv de caracter documentar-bibliografic, ci este una de fond, căci concluziile tov. D. Berciu sînt strict dependente de acelea formulate acum cîțiva ani de mine. Dar să procedăm metodic și să ne referim la texte.

« După descoperirea, în anul 1938, a sceptrului de la Casimcea — scrie D.B. — și publicarea lui de către Dorin Popescu, arheologii romîni au căzut în general de acord a considera atare figurine zoomorfe ca reprezentînd un cap de cal »¹. Adevărul este însă că nici înainte de 1941 — cînd a apărut articolul lui Dorin Popescu despre descoperirile de la Casimcea² — și nici după aceea, pînă la comunicarea noastră din 1951, nimeni n-a vorbit în țara noastră despre posibilitatea de a interpreta aceste sceptru drept capete stilizate de cal. Iar primul care a socotit încă din 1940 că este vorba de capete de cal am fost eu, renunțînd fără ezitare la vechea mea părere, potrivit căreia ar fi vorba de capete de hipopotam. Într-adevăr, făcînd istoricul problemei, scriam textual la p. 35 a manuscrisului comunicării mele sus-amintite: « Exemplarul de la Casimcea fiind însă mult mai puțin stilizat, mi s-a părut de la început că el nu poate fi socotit drept cap de hipopotam, ci *cap de cal*, și de aceea l-am rugat pe Dorin Popescu (în 1940) să nu formuleze o concluzie atît de categorică (în sensul că ar fi tot cap de hipopotam), ci să-i dea o formă condițională, și în acest fel finalul articolului său a căpătat redactarea în care a apărut: „Si l'on admet qu'elles représentent une tête d'hippopotame“, și mai departe: „si vraiment ces figurines représentent une tête d'hippopotame“. Căci într-adevăr, oricît de indiscutabilă este asemănarea dintre figurina de la Casimcea și acelea de la Sălcuța și Fedeleșeni, reprezentînd desigur același animal, stilizarea mai puțin exagerată a piesei de la Casimcea ne dă posibilitatea să vedem în ea, precum am mai spus, un *cap de cal*, cu anumite particularități anatomice exagerate ».

Acest text, puțin modificat, a apărut și în concluziile redactate de mine la sfîrșitul monografiei « Hăbășești »³.

După ce amintește că arheologul sovietic A. A. Iessen conchide că sceptrele de piatră din R.P.R. (cu excepția celui de la Casimcea, pe care Iessen nu-l cunoștea) și cel din Caucaz « provin din același centru sau cel puțin dintr-un centru în care se reflectă aceleași tradiții culturale »⁴, și după ce rezumă concluziile lui Iessen, D. Berciu afirmă: « Publicarea primei sculpturi din Caucazul de nord *aruncă o lumină cu totul nouă* (sublinierea e a noastră; *VL. D.*) asupra unei probleme care mai bine de un sfert de secol a preocupat arheologia romînească, anume problema așa-numitelor sceptru descoperite între 1920—1938 în România »⁵. Realitatea este însă alta. Chiar titlul comunicării noastre din 1951, citat mai sus în întregime, dovedește că nu este așa, iar dacă vom cita mai departe cîteva fraze din concluziile comunicării noastre, vom constata cu ușurință că nu este vorba de « o lumină cu totul

¹ « Studii și cercetări de istorie veche », V. nr. (1954), 3—4 p. 541. La p. 349, scrie: « După părerea actuală generală, se știe că aceste « sceptru » zoomorfe reprezintă capul unui cal... ».

² Dorin Popescu, La tombe à ocre de Casimcea (Dobrogea), în « Dacia », VII—VIII, J. 81—91.

³ Hăbășești, p. 541—542.

⁴ « Studii și cercetări de istorie veche », V, (1954), nr. 3—4, p. 542.

⁵ Ibidem

noaă, ci de o interpretare formulată în public de mine încă din 1951, la care tov. D. Berciu adaugă prea puțin în 1954. Iată deci textul:

«Ca atare sceptrul de la Casimcea, reprezentînd un cap de cal și provenind dintr-un mormînt cu ocru, împreună cu o serie de alte unelte, dintre care unele cu analogii precise în Sudul Uniunii Sovietice, prezența lui la Casimcea *trebuie pusă în legătură cu triburile pontice, atît din sudul Uniunii Sovietice cît și din Dobrogea*. Exemplarele de la Sălcuța și de la Fedeleșeni trebuie considerate *...dovada legăturilor dintre triburile eneolitice din afara arcului Carpaților și triburile stepelor pontice*. Chiar faptul că ele reprezintă un cap de cal trebuie să ne facă să ne îndreptăm privirile spre cultură stepelor, unde calul era cunoscut și domesticit (p. 36—37 din ms. comunicării; p. 542 din monografia Hăbășești; sublinierile lipsesc din textul original).

După această sumară introducere, rămîne să trecem la fondul problemei și să vedem în ce măsură concluziile noastre concordă sau se deosebesc de acelea formulate de arheologul sovietic A. A. Iessen (care, desigur, nu avea de unde să cunoască opinia noastră formulată într-o comunicare al cărei text a apărut numai în 1954). De asemenea, trebuie să vedem la ce concluzii ne putem opri în stadiul actual al cunoștințelor noastre.

★

2. Publicînd în 1952 sculptura de piatră ce reprezintă capul unui animal, descoperită în dunele de la Terekli Mekteb de lângă Marea Caspică¹, Iessen înclina să creadă că sceptrele de la Terekli Mekteb, Sălcuța și Fedeleșeni reprezintă un cap de porc mistreț sau de porc domestic. Ceea ce îl determină pe Iessen să adopte această părere este, în primul rînd, faptul că botul exemplarului de la Terekli Mekteb și, mai ales, acela al piesei de la Sălcuța se ridică în sus și « prezintă, pe cit se pare, semnul caracteristic al mistrețului — colții »². La aceasta se adaugă faptul că « colții și carnea de mistreț și de porc domestic erau folosite într-o mare măsură de tripolieni »³, precum și împrejurarea că porcul domestic este întilnit în reprezentările plastice tripoliene, iar colții de mistreț jucau un rol deosebit « în complexul funerar al cimitirului de la Mariupol », după cum s-au găsit oase de mistreț în mormintele din cimitirul de la Nalčik⁴. De aceea Iessen crede foarte probabil că reprezentările porcilor și mistreților « ar fi putut juca un anumit rol la ritualuri » și vor « fi avut o însemnătate rituală sau simbolică »⁵.

Faptele citate de Iessen sînt exacte, dar în speță ele nu sînt concludente pentru determinarea speciei animalului reprezentat de sceptrele noastre. Tocmai maniera cu totul exagerată a stilizării botului animalului reprezentat sculptural în figurinele de piatră de la Sălcuța și de la Fedeleșeni (și mai ales la prima), ne-au îndemnat, în 1934, cînd respingeam interpretarea lui I. Andrieșescu — care atribuia aceste figurine unei « tradiții paleolitice » —, să vedem

¹ A. A. Iessen, op. cit.

² Ibidem, p. 50 și 53.

³ Ibidem, p. 53.

⁴ Ibidem, p. 53.

⁵ Ibidem.

în ele capete de hipopotam¹. Socotesc însă mai presus de orice îndoială că, dacă Iessen ar fi cunoscut și figurina de la Casimcea, nu s-ar mai fi oprit la ipoteza că acestesceptre reprezintă capete de mistreț. Într-adevăr, așa cum am arătat mai de mult și am amintit mai sus, figurina de la Casimcea este mai puțin stilizată, avînd indicate și unele amănunte în legătură cu căpăstrul, așa încît sub nici un motiv ea n-ar putea fi considerată ca reprezentarea unui cap de porc și trebuie admis că ea reprezintă un cap de cal. Proeminențele exagerat reliefate de deasupra botului exemplarelor de la Sălcuța și Terekli Mekteb nu sînt « colți de mistreț », ci nările puternic umflate ale unor cai. De aceea rămîne pentru noi un bun cîștigat că și figurina de la Terekli Mekteb — la care se văd de asemenea unele indicii ale căpăstrului — reprezintă tot un cap de cal, așa cum a inventariat-o de la început B. A. Bonci-Osmoloski², întocmai ca și acelea descoperite pe teritoriul patriei noastre.

Dealtfel, sceptorul în formă de cap de cal de la Terekli Mekteb nu este singura descoperire din Caucaz care dovedește legături atît de vechi între Caucaz și regiunile noastre. Într-adevăr, lăsînd deocamdată la o parte diferitele descoperiri aduse mai de mult în discuție în această problemă, dar privind epoca bronzului, descoperiri pe care Iessen le amintește la începutul articolului său și asupra cărora sperăm să revenim cu alt prilej, putem cita alte două obiecte aproape identice, unul descoperit în Caucazul de nord și altul în Transilvania, care duc la aceeași concluzie.

În 1934, cu prilejul studierii sceptorilor în formă de capete de animale de la Sălcuța și Fedeleşeni, am luat în discuție și alte piese de piatră lustruită, descoperite pe teritoriul țării noastre, în SE Transilvaniei; una dintre acestea reprezintă un cap de șarpe, iar cealaltă este modelată în formă de topor stilizat, ambele fiind lipsite de gaură de înmănușare³. « Toporul », fără tăiș ascuțit, era deci simbolic, și a slujit desigur tot ca sceptor, avînd și o proeminență pentru fixarea sforilor sau curelușelor cu care era prins de mînerul respectiv, deci întocmai ca la figurinele în formă de capete de cal.

În primăvara anului 1952, în preajma predării manuscrisului monografiei « Hăbășești » la editură, colegul Dorin Popescu mi-a atras atenția asupra unui asemenea topor-sceptor de piatră lustruită, aflat într-o colecție din Budapesta, dar provenind din N Caucazului; cercetătorii maghiari care l-au publicat pe acesta din urmă, l-au pus în chip firesc în legătură cu obiectul similar descoperit în Transilvania; le-au comparat însă, în chip greșit, pe amîndouă cu securile cu două brațe, și le-au datat la începutul epocii fierului⁴. Asemănarea acestor două topoare-sceptre din Caucaz și din Transilvania — asemănare care merge aproape pînă la identitate, cu excepția dimensiunilor — m-a determinat să scriu în 1952 cele ce urmează:

« Ni se pare dealtfel important faptul că un obiect absolut similar dar ceva mai mare, s-a găsit în N Caucazului, la Vladikavkaz, aflîndu-se într-o

¹ Vladimir Dumitrescu, Les figurines en pierre trouvées à Sălcuța et à Fedeleşeni (Roumanie) etc., în « Istros », I, 1934, nr. 2. A. A. Iessen, neavînd la îndemînă acest articol al nostru, citează un articol al lui D. V. Rosetti în care era împărtășită identificarea noastră și concluziile ce se impuneau în acest caz cu privire la îndepărtatele relații de schimb între Egipt și regiunile noastre (« IPEK », XII, 1938).

² A. A. Iessen op. cit., p. 49.

³ Vladimir Dumitrescu, Les figurines en pierre etc.

⁴ S. Gallus-T. Horváth, Un peuple cavalier préscythique en Hongrie (în « Diss. Pann. », 1931, Seria II, nr. 9), pl. LXXV și p. 65—66.

colecție din Budapesta »¹. Și mai departe, după ce respingeam comparația cu securile cu două brațe și datarea la începutul epocii fierului, scriam textual: « Ținând seama că ambele obiecte sînt de piatră lustruită, este mult mai verosimil să le atribuim unei epoci mult mai vechi și n-ar fi de loc de mirare ca ele să fie contemporane cu sceptrele în formă de capete de animale amintite mai sus. Prezența unuia dintre cele două exemplare în E Transilvaniei ar putea fi deci tot un indiciu al unor legături vechi între această regiune și Caucaz, dar această legătură nu s-ar fi putut stabili decît tot prin intermediul triburilor stepelor pontice »² (sublinierea o facem acum). Sceptrul în formă de cap de cal descoperit în 1928 în nordul Caucazului și cunoscut arheologilor romîni abia după formularea de către noi a acestor concluzii, vine și el să le confirme.

Dar, dacă aceste legături sînt indiscutabile, trebuie să ne mai oprim asupra altor două probleme importante, și anume: problema locului unde cele patru sculpturi în formă de capete de cal au putut fi lucrate, și aceea privind încadrarea lor cronologică și culturală. Socotind că studierea petrografică a acestor piese n-ar putea duce la rezultate concludente, deoarece roci asemănătoare se pot găsi și în Caucaz și în Carpați, Iessen renunță să se oprească mai pe larg asupra primei probleme³. De fapt, dacă s-ar putea face o analiză microscopică a tuturor exemplarelor, problema ar putea căpăta o rezolvare definitivă, căci chiar aceeași rocă (granit, diorit etc.) prezintă particularități tipice în diferite regiuni, particularități ce nu pot fi însă observate decît la o examinare microscopică; pentru aceasta ar trebui însă sectionate toate piesele, ceea ce, evident, nu se poate face. De aceea, cel puțin deocamdată, trebuie să renunțăm la o asemenea examinare și, dacă nu putem preciza proveniența rocii din care au fost tăiate celelalte sceptre, să ne mulțumim cu certitudinea că exemplarul de la Casimcea a fost modelat într-o rocă de proveniență locală, dobrogeană.

Stilizarea excesivă a pieselor de la Sălcuța, Fedeleșeni și Terekli Mekteb — stilizare care a îngreuiat atîta timp o identificare indiscutabilă a capului de animal reprezentat —, se datorește pe de o parte durtității materialului, iar pe de altă parte unor tendințe firești de stilizare, inerente artei acelor timpuri și acelor regiuni. Pare verosimil să credem că exemplarul de la Casimcea este redat mai puțin stilizat tocmai din pricină că a fost sculptat într-o rocă mai puțin dură, ceea ce i-a îngăduit meșterului să se apropie mai mult de realitatea pe care voia să o reprezinte. Cîtă vreme n-am cunoscut exemplarul din nordul Caucazului, puteam socoti că « exemplarele de la Sălcuța și de la Fedeleșeni trebuie considerate drept imitații locale, într-o altă rocă, ale tipului de sceptru descoperit la Casimcea »⁴, dar acum mi se pare probabil că răspîndirea unor astfel de sceptre pe o arie atît de mare (din Oltenia pînă în Caucaz) se datorește mai degrabă, așa cum spune Iessen, unui « schimb intertribal »⁵. Precizarea datei acestor piese poate duce dealtfel la o rezolvare mai certă și a primei probleme. Iar pentru datarea lor nu ne poate ajuta decît examinarea contextului în care au fost descoperite.

Figurina din N Caucazului a fost găsită pe dune, alături de o săgeată scitică de bronz, cu care însă n-are nici o legătură⁶, așa încît ea nu ne poate

¹ Vladimir Dumitrescu, Hăbășești, p. 544.

² Ibidem.

³ A. A. Iessen, op. cit., p. 52.

⁴ Vladimir Dumitrescu, Hăbășești, p. 542.

⁵ A. A. Iessen, op. cit., p. 52.

⁶ Ibidem, p. 48—49.

procura nici un element concludent în această privință. Sceptrul de la Sălcuța a fost descoperit într-o așezare aparținând complexului Gumelnița-Sălcuța, iar piesa de la Fedeleșeni în dărămăturile arse ale unei locuințe dintr-o așezare din faza finală a culturii Cucuteni A. Bazându-ne pe aceste ultime fapte, am încadrat figurina de la Sălcuța în faza Gumelnița B, iar pe aceea de la Fedeleșeni la sfârșitul fazei Cucuteni A. Chiar cu prilejul citirii comunicării mele, D.B. și-a exprimat părerea că — întrucât în ultimul strat de la Sălcuța, în care s-a găsit figurina de acolo, există multe elemente « usatoviene », iar poziția stratigrafică a exemplarului de la Fedeleșeni n-ar fi prea sigură —, ambele piese ar trebui atribuite elementelor « usatoviene » din acele așezări. D.B. și-a menținut această părere și cu prilejul prezentării piesei din Caucaz, înglobând în aceeași fază tîrzie și mormîntul cu ocră de la Casimcea¹.

Dar, de vreme ce se socotește acum că poziția stratigrafică a sceptrului de la Fedeleșeni n-ar mai fi sigură, și întrucât sceptrul de la Sălcuța a fost descoperit în săpăturile lui I. Andrieșescu (a cărui metodă de săpătură pe « adîncimi » și « cazmale », iar nu pe straturi de cultură și niveluri de locuire era cu totul defectuoasă), singurul exemplar despre care se știe absolut precis cu ce obiecte a fost descoperit împreună, este acela de la Casimcea. Într-adevăr, mormîntul cu ocră de aci (fie că a fost sau nu tumular) conține o serie de obiecte care ne îngăduie să situăm mai precis și figurina în formă de cap de cal găsită împreună cu ele. Pentru aceasta mă voi referi iar la textul comunicării mele din 1951, inclus în capitolul final al monografiei « Hăbășești »: « Deși unele dintre obiectele ce însoțeau sceptrul din mormîntul de la Casimcea (lamele-cuțite și săgețile triunghiulare de silex) își au paralele și în cultura eneolitică Gumelnița din Muntenia și Dobrogea, trebuie precizat că săgețile triunghiulare de silex, atent retușate pe ambele fețe, își găsesc analogii și în inventarul mormintelor cu ocră din curganele nord-pontice². D.B. spune același lucru în cuvinte puțin deosebite³ adăugînd apoi că acest inventar « se încadrează în conținutul etapei Gumelnița D (Sălcuța D) »⁴. Firește, afirmația aceasta nu este susținută de umbra vreunui argument, fiind făcută numai pentru a se putea trage concluzia voită. Căci săgețile de acest tip, ca și lamele de silex de tipul aceloră descoperite la Casimcea, apar începînd cel puțin din faza Gumelnița A₂ și sînt tot atît de tipice și pentru faza Gumelnița B. Cît privește topoarele de silex parțial lustruite de la Casimcea — și pe care D.B. le trece cu totul sub tăcere, —, ele nu sînt caracteristice nici pentru culturile eneolitice din țara noastră, dar nici pentru inventarul curganilor din stepele pontice, așa cum a arătat de la început D. Popescu⁵. Dealtfel forma lor aproape triunghiulară este, tipologic, foarte veche. În afară de cazul că în materialul descoperit în ultimul strat de la Sălcuța (=Sălcuța D) se vor fi găsit asemenea topoare (ceea ce nu credem, căci în acest caz D.B. s-ar fi grăbit să le menționeze . . .), este clar că *nici unul* dintre obiectele ce însoțeau sceptrul de la Casimcea nu trebuie încadrat într-o fază atît de tîrzie. Nici analogiile din curganele nord-pontice nu permit această încadrare — și dealtfel nu toate

¹ « Studii și cercetări de istorie veche », V (1954), nr. 3—4, p. 539—546.

² Vladimir Dumitrescu, Depozitul de obiecte de podoabă de la Hăbășești și problema legăturilor dintre triburile culturii Cucuteni și triburile steperilor pontice (Comunicare la Institutul de istorie, 19 februarie 1951; p. 36) și monografia Hăbășești, p. 542.

³ « Studii și cercetări de istorie veche », V (1954), nr. 3—4, p. 544.

⁴ Ibidem.

⁵ D. Popescu, loc. cit., p. 91.

curganele pontice aparțin fazei Usatovo, cum ar reieși din felul cum se referă la ele D.B. Dimpotrivă, așa cum am amintit noi încă din 1951, « pe lângă aceste curgane tîrzii contemporane cu prima epocă a bronzului, există și curgane mai vechi, tot din așa-zisa « epocă a cuprului »... Acum cîțiva ani, pe baza lucrărilor arheologilor sovietici, V. Gordon Childe a publicat un scurt studiu sintetic asupra cronologiei acestor curgane, în care se ilustrează din nou, între altele, tocmai existența diferitelor faze succesive ale cimitirelor « epocii cuprului » din S Uniunii Sovietice, aparținînd triburilor seminomade de crescători de vite și de vînători »¹. Și acest « amănunt » este trecut cu vederea de D.B.

Dacă cercetăm descrierea amănunțită a curganilor de la V de Nipru, pe care T. Passek le trece în faza C/II — Г/II a « culturii Tripolie » — respectiv faza Gorodsk-Usatovo — constatăm că în *nici unul* din sutele de morminte descoperite în aceste curgane nu s-au găsit săgeți de silex triunghiulare și cu atît mai puțin topoare de silex de un tip sau altul². Același lucru se poate spune și despre mormintele plate de lângă așezarea de la Usatovo³. În cuprinsul zonei săpate din așezarea de la Usatovo s-au găsit însă săgeți triunghiulare de silex, dintre care unele au baza mult scobită⁴, fiind deci de un tip diferit. Topoare de silex se întîlnesc în așezările din grupa Gorodsk (faza C/II a T. Passek), dar toate sînt în *patru muchii*, grosolan cioplite, numai tăișul fiind uneori lustruit⁵, așa încît nu stau în legătură tipologică cu topoarele din mormintul de la Casimcea.

Pe de altă parte, în foarte mulți dintre tumulii fazei Usatovo din SV Uniunii Sovietice s-au găsit obiecte de aramă (sule, pumnale etc.) și de argint (cercei), obiecte tipice pentru înmormintările aceleiași culturi. Situația e aceeași și în mormintele cu ocră din tumulii funerari din Moldova, unde *nu* s-au găsit săgeți de silex — și cu atît mai puțin topoare de silex! —, dar s-au descoperit în schimb obiecte metalice⁶. Nici în așezarea usatoviană de la Foltești (la N de Galați) nu s-au găsit astfel de arme și de unelte de silex, deși s-a săpat jumătate din așezare⁷.

În sfîrșit, dacă într-adevăr sculpturile în formă de capete de cal descoperite pînă acum în țara noastră și în U. R. S. S. ar trebui atribuite fazei Usatovo, ni se pare că, în chip logic, în bogatele inventare ale mormintelor tumulare tîrzii din sudul U.R.S.S. ar fi trebuit să se găsească pînă acum cel puțin un asemenea sceptor, ceea ce nu s-a întîmplat. Sculpturile în piatră descoperite în tumulii de la Usatovo sînt de alte forme și dimensiuni, reprezintă alte animale și *nu au nici o legătură cu sceptrele de piatră de care ne ocupăm aci*. Iar figurinele descoperite pînă acum, atît la Usatovo, cît și în alte locuri din

¹ Vladimir Dumitrescu, Depozitul de obiecte de podoabă etc. ms. p. 33 și monografia Hăbășești, p. 540—541.

² T. Passek, Periodizația tripolskih poselenii [Periodizarea așezărilor tripoliene], în colecția « Materiali i Issledovaniia po Arheologii SSSR » [Materiale și cercetări privitoare la arheologia U.R.S.S.], nr. 10, M.—L., 1949, cap. VI, p. 157 și urm.

³ Ibidem, p. 189 și urm.

⁴ Ibidem, p. 191.

⁵ Ibidem, p. 157 și urm.; v. p. 170 etc.

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, Date noi asupra înmormintărilor cu ocră în Moldova, în « Studii și cercetări de istorie veche », I (1950), nr. 2, p. 110—125, cu restul bibliografiei.

⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, Săpăturile de la Foltești, regiunea Galați, în « Studii și cercetări de istorie veche », II (1951), nr. 1, p. 246—266.

U.R.S.S. și din țara noastră și aparținând aceleiași faze, sînt modelate exclusiv din lut, fiind dealfel reprezentări antropomorfe, așa încît nici din acest punct de vedere nu putem constata vreo asemănare între inventarul mormintelor și așezărilor din faza Usatovo, pe de o parte, și inventarul mormintului cu ocră roșu de la Casimcea, pe de alta.

În schimb, figurine antropomorfe de *piatră* s-au găsit în tumuli și așezări mai vechi din regiunea pontică nord-caucaziană (Nalčik, Dolinskoe, Ul etc.), fapt amintit de noi încă din 1951¹ și trecut și el cu vederea de D.B. Mai mult decît atît: cu prilejul amintirii acestor descoperiri, spuneam în 1951: «Pe de altă parte, plastica în piatră din regiunea nord-caucaziană (Nalčik, Dolinskoe, Ul etc.), chiar dacă pînă acum s-au descoperit numai piese antropomorfe, dovedește că atribuirea exemplarului de la Casimcea triburilor pontice, nu este nici din acest punct de vedere problematică²». Iată că publicarea exemplarului de la Terekli-Mekteb — tocmai la N de Caucaz I — confirmă cum nu se putea mai bine afirmațiile noastre din 1951. Iar faptul că *toate piesele plastice de piatră* mai sus amintite sînt mai vechi decît cultura Usatovo, are și el o însemnătate incontestabilă.

Revenind deci la mormintul cu ocră și la sceptrul de la Casimcea, putem afirma fără ezitare că ele aparțin unei faze mai vechi a mormintelor cu ocră din regiunile pontice, neputînd fi atribuite culturii Usatovo. În chip firesc, și celelalte piese similare, a căror poziție stratigrafică nu este sigură, trebuie situate în același cadru cronologic pre-usatovian. Dealfel, pînă la publicarea materialelor descoperite în ultimul strat de la Sălcuța, cînd ne vom putea de seama în chip real în ce măsură există acolo elemente care trebuie atribuite aportului populației stepelor pontice în migrație, nici un singur *fapt* cunoscut nu contrazice încadrarea noastră de acum cîțiva ani. Căci chiar dacă la Fedeleșeni s-au descoperit și cîteva fragmente ceramice ce trebuie atribuite acestei populații, nu este de loc necesar ca și sceptrul de piatră descoperit acolo să fi fost adus tot de ea. Dimpotrivă, descoperit într-un colț al dărîmăturilor arse ale unei locuințe de la Fedeleșeni, el poate fi datat în faza finală a culturii Cucuteni A, ceea ce concordă cu datarea mormintului și a sceptrului de la Casimcea. Iar faptul că sceptrul de la Fedeleșeni și-a pierdut parțial lustruirea originală, s-ar putea datora nu numai împrejurării că a stat în contact cu umiditatea³, ci și contactului probabil cu focul.

Plastica în piatră — modelată tot în aceeași rocă — mai este dealfel cunoscută și din altă așezare aparținînd culturii Cucuteni A, și anume din așezarea de la Hărman, în SE Transilvaniei, unde s-a descoperit mai demult o figurină în formă de cap de șarpe sculptat în piatră, după cum am amintit și mai sus.

Atît sceptrul de la Sălcuța, cît și acela de la Fedeleșeni, se datoresc legăturilor triburilor purtătoare ale culturii Cucuteni și Gumelnița cu triburile stepelor pontice, după cum am mai spus. Aceste legături încep înainte de faza Usatovo, spre sfîrșitul fazei Cucuteni A⁴. Ceramica de tip Cucuteni C,

¹ Vladimir Dumitrescu, Depozitul de obiecte de podoabă etc., ms. p. 39 și monografia Hăbășești, p. 543.

² Ibidem.

³ Cum spune D. Berciu în «Studii și cercetări de istorie veche», V (1954), nr. 3-4, p. 543-544.

⁴ Vladimir Dumitrescu, Depozitul de obiecte de podoabă etc., ms. p. 41, și monografia Hăbășești, p. 540-541.

care apare încă din așezările fazei Cucuteni A—B, este și ea un indiciu de contact direct între triburile stepelor și triburile culturii Cucuteni. Nu este încă sigur dacă acest prim contact a fost de natură violentă și a avut ca urmare fortificarea așezărilor cucuteniene, așa cum s-a spus¹. Dar ceramica de tip C din așezările fazei A—B, și mai ales din acelea ale fazei B, indică, după părerea noastră, prezența sigură în aceste așezări a unei populații străine de masa mare a triburilor cucuteniene, populație care n-a putut veni decît dinspre est. Situația socială a acestor elemente străine, în masa localnicilor cucutenieni, este o problemă de sine stătătoare, ce merită o atenție deosebită, dar nu poate fi discutată aci. Putem spune însă că aceste elemente străine nu reprezentau în nici un caz un element de dominație în așezările triburilor cucuteniene.

Mormîntul de la Casimcea fiind situat pe teritoriul dobrogean, care se încadrează într-o bună parte tot în regiunea stepelor pontice, aparține indiscutabil tocmai populației stepelor pontice, prezente aici înainte de marea migrație care le-a dus pînă departe spre apus. De aceea trebuie să admitem că scepstrul în formă de cap de cal descoperit în acest mormînt a fost modelat chiar în sinul triburilor pontice. Același lucru trebuie să-l spunem și despre scepstrul din apropierea Mării Caspice, căci triburile stepelor nord-pontice se întindeau departe spre est. În ceea ce privește celelalte două sceptre — acelea de la Sălcuța și de la Fedeleșeni — pe care le-am socotit în 1952 «imitații locale, într-o altă rocă, ale tipului de scepstru descoperit la Casimcea»², înclin acum să cred mai degrabă că au fost modelate tot în regiunea stepelor pontice și au ajuns în locurile unde au fost găsite prin obișnuitele schimburi intertribale despre care vorbea și Iessen. Pe de altă parte, ținînd seama de marea asemănare dintre toate exemplarele descoperite pînă acum și mai ales dintre cele două exemplare găsite la cele două extremități, de E și de V, ale teritoriului de răspîndire a acestor sceptre (Terekli Mekteb lingă Marea Caspică și Sălcuța în vestul Olteniei), mi se pare că Iessen nu e departe de adevăr atunci cînd le consideră « obiecte în care s-a reflectat cel puțin o tradiție culturală, dacă nu sînt chiar produsul unui centru de producție sau al unui «atelier»³. Tradiția s-ar fi putut să aibă la bază sceptre tăiate în lemn și abia mai tîrziu modelate în piatră. Iar dacă va fi existat un centru de producție, el n-a putut fi situat decît în regiunea locuită de triburile stepelor pontice, unde dealtfel calul era un animal preferat și deci putea sluji drept model pentru sceptrele pe care urmau să le poarte tocmai căpeteniile acestor triburi de călăreți. În același sens pledează și scepstrul de piatră lustruită în formă de topor descoperit în E Transilvaniei, atît de asemănător cu acela descoperit la N de Caucaz.

În sfîrșit, înainte de a încheia, cîteva precizări cu privire la încadrarea cronologică pe care o considerăm cea mai potrivită pentru sceptre.

Deoarece ele sînt cu siguranță anterioare culturii Țsatovo, aceste sceptre trebuie situate înainte de începutul epocii bronzului, deci în perioada de sfîrșit a epocii eneolitice. Dacă figurina de la Fedeleșeni aparține unui mediu Cucuteni A, așa cum credem noi, atunci data cea mai tîrzie ce i se poate atribui ar fi sfîrșitul sec. XIX î.e.n., întrucît acesta ni se pare termenul ultim

¹ Cum a opinat I. Nestor (vezi M. Petrescu-Dîmbovița, în «Studii și cercetări de istorie veche», I (1950), nr. 2, p. 123 și nota 2).

² Vladimir Dumitrescu, Hăbășești, p. 542.

³ A. A. Iessen, op. cit., p. 52.

posibil, în stadiul actual al cunoștințelor noastre¹, pentru faza Cucuteni A. În orice caz credem că aceste sceptre nu au nimic cumun cu complexul Gumelnița D — Sălcuța D, Cucuteni D (Gorodsk-Usatovo)², căci se situează înainte de ele. Iessen se apropie mult de punctul nostru de vedere când socotește ca «data cea mai probabilă pentru crearea acestor sculpturi... cea de a doua jumătate a mileniului III î.e.n.»³ Așezarea de la Fedeleșeni trebuind încadrată într-o perioadă finală a culturii Cucuteni A⁴, socotesc că cea mai plauzibilă dată pentru sceptrele noastre este sfârșitul mileniului III și începutul mileniului II î.e.n., adică tocmai epoca în care se încadrează și cele mai vechi morminte tumulare cu ocră din regiunea unde s-a descoperit sceptorul de lângă râul Terek. Amintesc în treacăt că această datare pledează și ea în sprijinul concluziilor la care m-am oprit atunci când am considerat sceptrele noastre mai vechi decât topoarele baltice în formă de capete de animale⁵.

VI. Dumitrescu

НЕКОТОРЫЕ УТОЧНЕНИЯ ПО ВОПРОСУ О СКИПЕТРАХ В ВИДЕ ЛОШАДИНОЙ ГОЛОВЫ, НАЙДЕННЫХ В РНР И В СССР

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В одном из предыдущих сообщений Д. Берциу вновь поднял вопрос о найденных в РНР каменных скипетрах в виде голов животных (Д. Берциу, «Studii și cercetări de istorie veche», V, 1954, 3—4, стр. 349—350 и 539—546). Поводом к этому послужило опубликование советским археологом А. А. Иессеном изображения подобного экземпляра, найденного на севере Кавказа (А. А. Иессен «Краткие сообщения», XLVI, 1952, стр. 48—59). Автор статьи, с одной стороны утверждает, что еще в 1938 г. румынские археологи якобы пришли к заключению, что эти скипетры изображают лошадиные головы, а с другой стороны, что опубликование изображения скипетра, найденного на Кавказе, представляет этот вопрос в новом освещении, указывая на существование связи между понтийскими племенами и современными им племенами, проживавшими на территории РНР.

Фактически, однако, оба эти утверждения не соответствуют действительности. В самом деле, до 1951 г., когда в одном из сообщений, представленном Институту истории Академии РНР автором было указано, что эти скипетры изображают лошадиные головы (выводы, сделанные автором еще в 1940 г.), никем другим подобное мнение высказано

¹ Vladimir Dumitrescu, Hăbășești, p. 520.

² Cum afirmă D. Berciu, loc. cit., p. 545—546.

³ op. cit., p. 52.

⁴ Vladimir Dumitrescu, Hăbășești, p. 543. Situația așezării de la Fedeleșeni în faza Cucuteni A—B (cum face arheologul iugoslav Vl. Milojević, Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas, nu este justificată, deoarece această așezare se încadrează în partea finală a fazei Cucuteni A.

⁵ Vladimir Dumitrescu, Hăbășești, p. 542—543.

не было. Автор указывает на то, что, не зная еще о существовании такого экземпляра на Кавказе, наличие в Касимче скипетра в виде лошадиной головы, обнаруженного в погребении с охрой в числе других предметов, из которых некоторые находят себе несомненные аналогии на юге Советского Союза, было связано им с племенами понтийских степей. Объекты найденные в Салкуце и в Феделешени надо считать доказательством связей, существовавших между экономическими племенами, обитавшими вне карпатской дуги и племенами понтийских степей.

Любопытным фактом является то, что товарищ Д. Б. более остро формулирует те же мнения (проникновение путем миграции), не упоминая все же лица, высказавшего их впервые.

Что касается хронологии и культур, к которым румынский автор приурочивает эти находки, а именно к периоду Кукутени Д — Гумельница Д=Усатово, автор считает их ошибочными. Находка в Касимче (Добрудже) не может ни в коем случае принадлежать такому позднему периоду, даже если нельзя с уверенностью уточнить культурный слой, в котором были найдены объекты из Салкуцы и Феделешени. На основании предметов, найденных вместе со скипетром, погребение с охрой в Касимче можно отнести к более ранней фазе культуры погребений с охрой в области понтийских степей, из чего следует, что оно относится к предшествующей фазе, а не к фазе Усатово. Впрочем все различные каменные статуэтки, найденные на юге СССР, являются более ранними, чем эпоха культуры Усатово, во времена которой подобных предметов не было. На основании вышеизложенного автор делает вывод, что все эти скипетры представляют лошадиные головы и относятся к предыдущему периоду начала эпохи бронзы, наиболее вероятной датой которого является конец III и начало II тысячелетия до н. э. Наличие экземпляров, найденных в Салкуце и в Феделешени, является результатом общения и товарообмена между местными племенами и племенами понтийских степей.

Такое же доказательство представляют собой и другие каменные скипетры формы стилизованного топора, обнаруженные — один на юго-востоке Трансильвании, а другой во Владивостоке, и о которых можно с уверенностью сказать, что они являются современными скипетрами в виде лошадиной головы.

QUELQUES PRÉCISIONS AU SUJET DES SCEPTRES EN FORME DE TÊTE DE CHEVAL DÉCOUVERTS SUR LES TERRITOIRES DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE ET DE L'UNION SOVIÉTIQUE

(RÉSUMÉ)

Dans un numéro précédent de cette même revue, D. Berciu reprend la question des sceptres de pierre, en forme de tête de cheval, découverts sur le territoire de la République Populaire Roumaine (D. Berciu, « Studii și cercetări de istorie veche », V, 1954, 3—4, pp. 349—350 et 539—546). Le motif a été la publication d'un exemplaire similaire, découvert dans le nord

du Caucase, par l'archéologue soviétique A. A. Jessen (A. A. Jessen, « *Kratkié Soobchtchéniya* », 1952, XLVI, pp. 48—59). L'auteur roumain affirme que, déjà depuis 1941, les archéologues roumains auraient adopté le point de vue selon lequel ces sceptres représentent des têtes de chevaux et, par ailleurs, que la publication du sceptre découvert au nord du Caucase éclaire cette question d'un jour nouveau, car il constitue un indice des relations qui auraient existé entre les tribus pontiques et les tribus contemporaines du territoire de la R.P.R.

En fait, nulle de ces affirmations ne correspond à la réalité. En effet, jusqu'en 1951 — lorsque l'Auteur de cet article a soutenu, dans une communication faite à l'Institut d'Histoire de l'Académie de la R.P.R., que ces sceptres représentaient des têtes de chevaux (point de vue qu'il avait d'ailleurs adopté dès 1940) — personne n'avait émis cette opinion. En outre, même avant de connaître l'existence de l'exemplaire du Caucase, l'Auteur a montré que « le sceptre de Casimcea représentant une tête de cheval et provenant d'une tombe à ocre, en même temps que toute une série d'outils, dont certains offrent des analogies précises avec le matériel similaire du sud de l'Union Soviétique, indique des rapports avec des tribus des steppes pontiques. . . Les exemplaires de Sălcuța et de Fedeleșeni doivent être regardés. . . comme la preuve des relations qui existaient entre les tribus énéolithiques de la région extérieure à l'arc des Carpates et celles des steppes pontiques ».

Ce qui est frappant, c'est que D. Berciu émet les mêmes opinions, sous une forme encore plus soutenue (pénétration par les migrations), sans toutefois mentionner celui qui les a formulées la première fois.

En ce qui concerne le cadre chronologique et culturel dans lequel D. Berciu place ces découvertes période Cucuteni D — Gumelnița D — Usatovo, l'Auteur de cet article le considère erroné. En effet, la découverte de Casimcea — Dobrogea ne peut dater d'une époque aussi récente, même si certaines incertitudes planent au sujet de la couche de culture dans laquelle les pièces de Sălcuța et de Fedeleșeni ont été trouvées. Etant donné les objets qui accompagnent le sceptre, la tombe à ocre de Casimcea remonte à une phase plus ancienne de la civilisation des sépultures à ocre de la région des steppes pontiques et ne peut être rattachée à la phase Usatovo, mais à une phase antérieure. Par ailleurs, les différentes figurines en pierre retrouvées dans le sud de l'U.R.S.S, sont *toutes* plus anciennes que la civilisation d'Usatovo, complètement dépourvue de telles pièces. La conclusion qui s'impose est que toutes ces pièces représentent des têtes de cheval et sont antérieures au commencement de l'âge du bronze. La date la plus plausible est la fin du IIIe millénaire et le commencement du IIe millénaire avant notre ère. Les exemplaires de Sălcuța et de Fedeleșeni sont dus aux rapports et aux échanges intertribaux avec les tribus des steppes pontiques, qui occupaient la région de Casimcea, aussi bien que le nord du Caucase.

Le fait est prouvé par d'autres sceptres en pierre, modelés en forme de hache stylisée, découverts, dans le sud-est de la Transylvanie et à Vladikavkaz, et, contemporains sans doute, des sceptres en forme de tête de cheval.